

---

## СОЦІАЛЬНА ФІЛОСОФІЯ ТА ФІЛОСОФІЯ ІСТОРІЇ

УДК 116: 316.3

DOI <https://doi.org/10.30970/2078-6999-2019-23-2>

### ПАНАНТРОПОЛОГІЧНА ПАРАДИГМА СУСПІЛЬНОЇ САМООРГАНІЗАЦІЇ

**Володимир Будз***Львівський національний університет імені Івана Франка**вул. Університетська, 1, 79000, м. Львів, Україна**e-mail: wolbu@ua.fm*

Розглянуто особливості застосування панантропологічної парадигми суспільної самоорганізації як перспективної гуманістичної методології аналізу суспільних процесів. Досліджено специфіку суспільної самоорганізації в контексті синергії антропологічних і аксіологічних чинників, які впливають на самоорганізаційні процеси в суспільстві. З'ясовано, що самоорганізація суспільства відбувається як системний процес єдності і взаємодоповнення антропологічних і аксіологічних чинників, які є похідними від антропологічних. Обґрунтовано перевагу антропологічних чинників у процесі суспільної самоорганізації над іншими типами чинників, включаючи природні, трансцендентні та суспільні. Проаналізовано специфіку конструювання аксіологічних чинників у процесі суспільної самоорганізації та їхній вплив на антропологічні чинники.

*Ключові слова:* панантропологічна парадигма суспільної самоорганізації, синергія, антропологічні чинники, аксіологічні чинники.

**Постановка проблеми.** Суспільне буття є складним феноменом, який формується під впливом багатьох об'єктивних і суб'єктивних чинників. Ці чинники визначаються як панівні в тих чи інших соціально-філософських теоріях. Аналіз фундаментальних чинників і механізмів формування суспільного буття можна проводити в розмаїтих аспектах, виходячи часто із цілком протилежних методологічних позицій. Одним із таких методологічних принципів, який спрямований на дослідження специфіки розвитку суспільного буття, є самоорганізаційний підхід, який передбачає його розгляд у контексті нелінійності, динамічності, стохастичності, непрогнозованості, дисипативності, відкритості, складності, розмаїтості форм. Але якщо приписувати суспільному буттю в контексті синергетичного підходу такі характеристики, то постає питання про ті чинники, які визначають такі параметри суспільного, тобто що саме впливає на стохастичність та дисипативність суспільних явищ і його типів. У контексті самоорганізаційного підходу ми пропонуємо застосовувати панантропологічну методологію аналізу суспільного, оскільки всю багатоманітність об'єктивних та суб'єктивних чинників можна редукувати до антропологічних чинників, які і впливають на самоорганізацію суспільств, оскільки в людині сконцентровані всі типи наявних чинників, а людина є їх безпосереднім вираженням.

**Мета статті** – обґрунтувати доцільність застосування панантропологічної парадигми у вивченні суспільної самоорганізації, яка передбачає перевагу антропологічних чинників перед іншими та ґрунтується на синергії антропологічних і аксіологічних факторів у процесі суспільної самоорганізації.

**Аналіз останніх досліджень і публікацій.** Проблеми суспільної самоорганізації вивчаються в розмаїтих аспектах та багатьма авторами. Докладний огляд усіх таких

публікацій виходить поза межі окремої статті і є завданням радше для монографічного дослідження. Тому ми зупинимось на розробках, які репрезентують палітру теоретичних пошуків проблем суспільної самоорганізації. Зазначимо, що особливості та специфіку суспільної самоорганізації аналізують дослідники з різних країн. Зокрема, Л. Лайдесдорф (Loet Leydesdorff) ставить питання, якою мірою суспільство є самоорганізованою системою, та вважає, що воно може бути описане в контексті синергетичної парадигми [21]. Ш. Гемельрюк (Charlotte Korinna Hemelrijk) аналізує самоорганізацію й еволюцію соціальних систем, від початкових рівнів біологічних систем до аналізу самоорганізації суспільства [20]. Х. Фуш (Christian Fuchs) спрямовує увагу на особливості соціальної самоорганізації соціальних систем і аналізує особливості суспільної самоорганізації в контексті структурної теорії [22].

А. Бондарь, В. Лашко вивчають особливості соціальної інженерної філософії в контексті синергетичної картини світу [4]; В. Шалаєв досліджує особливості соціо-енергетики [19]. Д. Александров і О. Ареф'єва обґрунтовують можливість соціальної синергетики [1]. Ідеї соціальної синергетики висловлюють також Г. Аванесова, В. Аршинов, Р. Баранцев, В. Василькова, В. Буданов [12]. В. Бранський обґрунтовує теоретичні основи соціальної синергетики, якими є принцип розвитку соціальної системи в контексті соціальних ідеалів у різних сферах суспільного буття [5]. Г. Рузавін аналізує особливості самоорганізації та чинники організації в розвитку суспільства [11]. Особливості самоорганізації антропогенних систем у процесі психо- та соціогенезу вивчають О. Маркін [10], Г. Васільєв, Р. Зобов, В. Келас'єв [8]. Про соціальну синергетику ведуть мову О. Богатирева й О. Шіллеров, наголошуючи на динамічних і нелінійних її аспектах [3]. В. Тузов здійснює аналіз проблем самоорганізації соціальної системи та вважає, що вона підпорядкована загальним синергетичним закономірностям, зокрема послідовності впорядкування, що розпочинається з хаосу [16]. Проте в соціальних системах навряд чи здатен домінувати хаос (навіть якщо перебувати на волюнтаристських позиціях), оскільки одним із фундаментальних антропологічних чинників є дух, який у своїй суті завжди тяжіє до системності, порядку та гармонії та прагне структурувати і конструювати впорядковані аксіологічні системи.

Українські дослідники, зокрема В. Бех, також аналізують соціальні системи в дискурсі синергетичної парадигми [14]; С. Цимбал вивчає методологічні можливості синергетичної парадигми в поглибленні предметного поля соціального пізнання, визначає основні теоретичні ідеї синергетики та їхню ефективність для сучасного гуманітарного пізнання [17]; Л. Бевзенко здійснює методологічний аналіз соціальної самоорганізації в контексті синергетичної парадигми [2]. І. Снегірьов доводить необхідність формування нової методології дослідження суспільства в синергетичному контексті [13]; Н. Спиця також вивчає методологію дослідження системної самоорганізації суспільства в контексті синергетичної парадигми [15]. В. Воронкова звертає увагу на особливості синергетичного пізнання соціальних процесів та розвиток сучасного суспільства [9]; окремі аспекти самоорганізації суспільного розвитку у своїх статтях розглядає також Д. Чистилін [18].

**Висновок. Вирішення не вирішених раніше частин загальної проблеми, яким присвячується означена стаття.** Із проведеного огляду наукових доробок бачимо, що не вивчається можливість панантропологічного підходу для аналізу самоорганізації суспільного буття. Розробка панантропологічного підходу до суспільної самоорганізації створює також засади *інструментального* впливу на суспільне буття. Оскільки антропологічні чинники іманентно притаманні природі людини, то, визначивши їх як основні фактори суспільної самоорганізації, можна впливати на суспільні процеси, покращуючи антропологічні параметри, які виражаються на рівні соматика, психіки та духу, які, у свою чергу, перебувають

у синергійному зв'язку і транслюються в суспільний простір у формі цінностей. У своїй суті панантропологічний підхід до самоорганізації суспільного буття полягає в тому, що антропологічні й аксіологічні чинники суспільної самоорганізації перебувають у синергійній єдності та кореляції. З одного боку, аксіологічні чинники є залежними та похідними від антропологічних, а з іншого – аксіологічні чинники є основою для конструювання розмаїтих типів суспільного буття, оскільки ті чи інші системи цінностей здатні суттєво впливати на розвиток людських потреб, способи вираження волі, емоцій, почуттів і думок із перевагою негативних чи позитивних емоцій та почуттів, а також з перевагою у світогляді тих чи інших політичних, економічних та правових парадигм.

**Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів.** Загалом ми перебуваємо на позиції панантропологічної парадигми підходу до вивчення процесів самоорганізації суспільних явищ та соціальних інститутів [7]. Усі наявні форми суспільного буття незалежно від просторово-часових характеристик є абсолютно залежними тільки від антропологічних чинників, а тому всі причини та механізми становлення суспільних явищ із необхідністю мають панантропологічний вимір.

**1. Цінності як форма прояву антропологічного.** Усю повноту відомих і ще невідомих, видимих і невидимих, об'єктивних та суб'єктивних, природних та соціальних чинників, які впливають на суспільну самоорганізацію, можна редукувати до антропологічних чинників. На їх основі можна вивести причини самоорганізації суспільного буття із самої людини та специфіки її буття, бо всі антропологічні чинники сконцентровані в людській сутності [6, с. 158–60, 224–227, 416–422]. Тому питання суспільної самоорганізації можна звести до питання сутності людини, її природи та її структури, яка полягає в синергійній єдності соматички, психіки та духу як фундаментальних складових частин людини. Проте з індивідуальної антропологічної сфери у суспільне буття транслюються феноменологічні явища, які вже мають інтерсуб'єктивний зміст, який набувається через знаково-семіотичні та символічні системи і виражається як цінності.

Цінності, на наш погляд, є своєрідною «кінцевою формою» прояву антропологічного, оскільки антропологічна сфера тяжіє до індивідуального прояву людської суті, а в цінностях виражається об'єктивний зміст людської природи. Цінності можуть стати такими тільки в інтерсуб'єктивному вимірі, в інтерсуб'єктивному суспільному просторі, тобто у процесі сукупного прояву індивідуальних антропологічних якостей у межах тієї чи іншої суспільної групи. Саме тому цінності стають інтерсуб'єктивним підґрунтям для суспільної самоорганізації.

Жодному із природних, трансцендентних чи суспільних чинників у розгляді процесів суспільної самоорганізації не варто надавати окремого дієвого та об'єктивного статусу, який незалежно від людини впливає на розвиток суспільства. Якщо б чинники діяли поза людиною, то людина не змогла б проявляти свою волю та раціональну природу, обираючи спосіб самовираження та життєдіяльності.

Природні чинники (клімат, ландшафт, фізичні параметри природи (сили тяжіння, електромагнітні й енергетичні взаємодії, атмосферний тиск, вплив космічних об'єктів)) узагалі не варто брати до уваги для аналізу самоорганізаційних процесів суспільства. Усі природні чинники опосередковано концентруються на *соматичному* рівні людського буття і аж ніяк суттєво не впливають на волю, емоційні та раціональні особливості вираження людської природи, яка перебуває в основі суспільної самоорганізації. У такому аспекті природні чинники трансформуються в антропологічні на рівні *соматички*.

Вплив трансцендентних чинників на суспільну самоорганізацію, якщо такі брати до уваги, також зведений до мінімуму. Навіть якщо людина перебуває у відношенні до Бога, то вона все одно персонально змушена обирати свій стиль і спосіб життя та бути за

цей вибір відповідальною. Тому трансцендентні впливи в такому аспекті трансформуються в антропологічне на рівні *психіки*.

Усі типи наявних суспільних чинників (культура, цивілізація, історія, геополітика, право, мораль, політика, релігія, наука, ідеологія) варто розуміти в контексті їхнього опосередкованого впливу на людину та на суспільну самоорганізацію. У такому аспекті суспільні та соціальні чинники також трансформуються в антропологічні на рівні *духу*.

Остаточний об'єктивний вплив на суспільну самоорганізацію мають тільки антропологічні чинники, які формуються в контексті синергії фундаментальних структурних елементів людини – соматика, психіка та духу. Вони мають своє індивідуальне вираження на рівні людського і суспільного буття. Кожна людина, кожна соціальна група та кожне суспільство мають неповторні сукупні антропологічні показники, які є надзвичайно динамічними і стохастичними залежно від саморозвитку тих соціальних суб'єктів, які включаються в суспільну групу. Водночас варто зазначити можливість миттєвої зміни сукупних антропологічних показників соціальних груп упродовж короткого суспільного часу. Ці зміни можуть залежати від частоти семіотично-інформаційних впливів та домінування того чи іншого аксіологічного й ідеологічного дискурсу, які обґрунтовують певний тип цінностей, які, у свою чергу, є засадничими чинниками суспільної самоорганізації.

**2. Суспільне буття як панантропологічна самоорганізація.** Можливість суспільної самоорганізації та синергетичні параметри суспільств в аспекті їхньої нелінійності, миттєвої мінливості, непередбачуваності взагалі можливі тільки на основі антропологічних чинників. Саме антропологічні чинники посеред природних, трансцендентних і суспільних є найбільш динамічними, біфуркаційними і стохастичними. Антропологічні чинники підпорядковані найбільш швидким і миттєвим змінам. Тому емоційно-вольові, чуттєві й ідеологічні засади буття людини можна суттєво конструювати та коригувати через семіотичні процеси, нав'язуючи спільноті той чи інший аксіологічний дискурс, який відповідно впливає на емоції, почуття та цінності, які варто вважати фундаментальними антропологічними чинниками суспільної самоорганізації.

Синергійна єдність фундаментальних структурних елементів людини (соматика, психіка та духу) створює можливість для розуміння тілесних і вітальних потреб людини, людської волі, емоцій, почуттів, мислення, думок, знань, світогляду та цінностей як антропологічних чинників суспільної самоорганізації. Насправді на суспільне буття впливають не наука, культура, геополітика, історія, економіка, політика, мораль чи право (чи інші форми соціальних інститутів, оскільки їх можна тлумачити тільки як певні ідеальні гносеологічні форми), а ті антропологічні чинники, які безпосередньо пов'язані з людиною та її життєдіяльністю. У такому ракурсі радше на суспільну самоорганізацію має вплив, наприклад, не історія (історичний процес), а спосіб розуміння й інтерпретації історії, який впливає на солідарність соціальної групи та ментальну ідентифікацію; не економіка, а людські потреби і страх перед смертю; не політика, а бажання влади та типи владних відносин, які можливі між суспільними суб'єктами (панування, підкорення внаслідок страху чи обов'язку); не право і мораль, а прагнення до безпеки, комфорту та збереження життя людини; не наука, а бажання пізнавати та задовольняти власну цікавість; не геополітика, а добросусідські відносини чи ксенофобія між народами; не релігія, а страх перед смертю й ідея спасіння.

Усі типи соціальних інститутів (економіка, політика, право, наука, мораль, релігія) – це тільки наслідок реалізації антропологічного (вітальних потреб людини, людської волі, емоцій, почуттів, мислення, думок, знань, світогляду, цінностей) у суспільному бутті. У такому контексті жодне суспільне явище не може виникати чи зникати без основного активного чинника (*атрактора*) суспільної самоорганізації – людини як носія

антропологічних якостей (вітальних потреб людини, людської волі, емоцій, почуттів, мислення, думок, знань, світогляду, цінностей), які можуть суттєво та миттєво коригуватися та конструюватися семіотичними засобами.

Якщо в суспільстві відбуваються певні зміни, то насправді змінюється не політика чи економіка, мораль та право, геополітика чи цивілізаційні норми, ідеології та культури, а емоції, почуття, уподобання, ідеї та цінності, якими починає володіти, переживати чи які починає втрачати людина, велика або мала суспільна група. Саме тому в суспільствах, зокрема сучасному українському, часто відбуваються зміни політичних і економічних курсів, ідеологій, соціальних пріоритетів і цінностей, незважаючи на спільність історії, території й однаковість природних умов. Саме тому в суспільствах можуть відбуватися процеси інтеграції чи диференціації, унітарності чи сепаратизму, оскільки та чи інша суспільна група може підпадати під семіотичний вплив, який пропагує деструктивні переконання та ксенофобський світогляд.

Найбільш вагомим структурним антропологічним елементом у цьому контексті виступають цінності, які можна тлумачити як єдність усіх антропологічних якостей. Цінності водночас виражають емоційний, почуттєвий, вольовий та ідеологічний виміри людської антропології. Тобто цінності переживаються на рівні соматички, психіки та духу, оскільки вони задовольняють людські вітальні потреби, емоційно захищаються й обґрунтовуються на концептуальному рівні. У такому аспекті цінності є вираженням всієї сукупності людських потреб, інтересів, мотивів, смислів, світогляду і можуть вважатися панантропологічними феноменами, поза якими не існує жодних альтернативних чинників самоорганізації суспільного буття.

**Висновки дослідження і перспективи подальшої розвідки в цьому напрямі.** У статті ми обґрунтовуємо панантропологічну парадигму суспільної самоорганізації. Вона засновується на ідеї єдності антропологічного й аксіологічного факторів, які перебувають у синергії та створюють підґрунтя для розвитку розмаїтих соціальних систем і можливих суспільних світів. Такий висновок виражає наукову новизну дослідження та є перспективним з огляду на те, що панантропологічний підхід до суспільної самоорганізації дає змогу миттєвого інструментального впливу на суспільне буття шляхом зміни сукупної якості антропологічних чинників у суспільних групах, які виражаються на рівні соматички, психіки та духу. Впливаючи на покращення антропологічних факторів, ми тим самим можемо впливати на покращення суспільних відносин, оскільки всі типи суспільних процесів є безпосередньо залежними від сукупної якості антропологічних чинників у тому чи іншому суспільстві, бо справжніми факторами суспільної самоорганізації є не зовнішні об'єктивні чинники у формі розмаїтих природних та суспільних процесів, а внутрішні – суб'єктивно-антропологічні, які можна вдосконалювати та розвивати.

У такому аспекті панантропологічний підхід до суспільної самоорганізації є найбільш доцільним методологічним підходом із потужним евристичним потенціалом, оскільки виявляє основні причини суспільної самоорганізації – цінності, які слід класифікувати як синтез антропологічних факторів. Він також виражає гуманістичний потенціал кожного суспільства, оскільки наперед успішних чи неуспішних, відкритих чи закритих, тоталітарних чи демократичних, конфліктних чи гармонійних суспільств не існує. Суспільства постійно творяться антропологічними факторами, на які людина та спільнота мають змогу впливати. Саме система антропологічних факторів, яка є синергією соматички психіки та духу, може впливати на суспільну самоорганізацію. Суспільна самоорганізація на основі аксіологічних чинників підпорядкована можливості миттєвих змін, здатна конструюватися в бік соціальної гармонії, ладу, законності, демократії чи, навпаки, деструкції, нестабільності, конфліктності, тоталітаризму. Увесь перебіг суспільних явищ, подій

та процесів без винятку відбувається тільки залежно від вибору спільнотою того чи іншого типу цінностей з одночасним подальшим обмеженням чи посиленням інших антропологічних факторів, які корелюються стосовно обраних аксіологічних систем.

### Список використаної літератури

1. Александров Д., Арефьева Е. Очерк о социальной синергетике. Троицк : Междунар. акад. естеств. наук, 2003. 22 с.
2. Безенко Л. Социальная самоорганизация. *Синергетическая парадигма: возможности социальных интерпретаций* : монография. Киев : Ин-т социологии НАНУ, 2002. 437 с.
3. Богатырева О., Шиллеров А. Синергетика социальности : монография. Новосибирск : Изд-во Сиб. отд-ния Рос.акад. наук, 1998. 291 с.
4. Бондарь А., Лашко В. Социальная инженерная философия в зеркале синергетической картины мира: монография. Владивосток : Дальнаука, 2003. 101 с.
5. Бранский В. Теоретические основания социальной синергетики. *Вопросы философии*. 2000. № 4. С. 112–129.
6. Будз В. Самоорганізація суспільної дійсності в контексті її антропологічних засад та аксіологічних чинників : у 5-ти т. Т. 1 : Прологемени до самоорганізації суспільного буття. Концептуальні та методологічні основи дослідження : монографія. Івано-Франківськ : Прикарпат. нац. ун-т ім. В. Стефаника, 2017. 522 с.
7. Будз В. Самоорганізація суспільної дійсності в контексті її антропологічних засад та аксіологічних чинників : у 5-ти т. Т. 4 : Самоорганізація суспільних груп та соціальних інститутів як панантропологічний процес: монографія. Івано-Франківськ : Прикарпат. нац. ун-т ім. В. Стефаника, 2017. 481 с.
8. Васильев Г., Зобов Р., Келасьев В. Самоорганизация: психо- и социогенез : монография / под ред. В. Келасьева. Санкт-Петербург : Изд-во СПбГУ, 1996. 198 с.
9. Воронкова В. Синергетика про пізнання соціальних процесів та розвиток сучасного суспільства. *Гілея*. 2012. Вип. 59. № 4. С. 286–296.
10. Маркин А. Самоорганизация антропогенных систем. Разум : монография. Москва : Альфа-М, 2009. 207 с.
11. Рузавин Г. Самоорганизация и организация в развитии общества. *Вопросы философии*. 1995. № 8. С. 63–72.
12. Синергетическая парадигма. Социальная синергетика : монография / Г. Аванесова и др. ; отв. ред. В. Василькова ; ред.-сост. : О. Астафьева, Г. Буданов. Москва : Прогресс-Традиция, 2009. 688 с.
13. Снегірьов І. Роль еволюційно-синергетичної парадигми в осмисленні соціуму : автореф. дис. ... канд. філософ. наук: 09.00.09. Київ, 2005. 16 с.
14. Соціальні системи у дискурсі синергетичної парадигми : колективна монографія / за наук. ред. В. Бега. Київ : Вид-во НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2011. 486 с.
15. Спиця Н. Суспільство як самоорганізуюча система : методологія синергетичної парадигми. *Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії*. 2007. Вип. 30. С. 82–92.
16. Тузов В. От хаоса – к порядку: проблемы самоорганизации социальной системы : монография. Санкт-Петербург : Изд-во СПбГЭТУ «ЛЭТИ», 2002. 151 с.
17. Цимбал С. Філософсько-методологічний потенціал соціосинергетики : автореф. дис. ... канд. філософ. наук: 09.00.09. Київ, 2005. 19 с.
18. Чистилін Д. До питання теорії суспільного розвитку: аспект самоорганізації. *Економіка України*. 2002. № 2. С. 43–49.
19. Шалаев В. Социосинергетика: истоки, теория и практика в современном мире : монография. Йошкар-Ола : МарГТУ, 1999. 268 с.

20. Hemelrijk C. Self-organisation and evolution of social systems. Cambridge, UK ; New York : Cambridge University Press, 2005. 194 p.
21. Leydesdorff L. Is Society a Self-Organizing System? *Journal for Social and Evolutionary Systems*. 1993. № 16. P. 331–349.
22. Fuchs Ch. Structuration Theory and Self-Organization. *Systemic Practice and Action Research*. 2003. Vol. 16. № 2 (April). P. 133–167.

## PAN-ATHROPOLOGICAL PARADIGMOF SOCIAL SELF-ORGANIZATION

**Volodymyr Budz**

*Ivan Franko National University of Lviv  
Universytetska str., 1, 79000, Lviv, Ukraine  
e-mail: wolbu@ua.fm*

Social being is a complex phenomenon formed under the influence of both objective and subjective factors. One of the methodological principles directed on social being development specificity is the self-organizational approach. It anticipates the consideration of social being in the context of non-linearity, dynamic, unpredictability, openness, complexity, variety of forms.

Article's aim is to justify the expediency of usage of pan-anthropological paradigm in social self-organization study.

One can reduce the variety of both objective and subjective factors to anthropological ones. None of the natural, transcendental, or social factors should be accorded separate efficient and objective status in the consideration of social self-organization processes.

The definitive objective influence on social self-organization belongs only to anthropological factors. The possibility of social self-organization and synergic parameters of societies in the aspect of their non-linearity, instant variability, unpredictability exists only on the basis of anthropological factors because of their highest dynamics and stochasticity.

Anthropological factors are prone to the fastest changes. No social phenomenon cannot appear or disappear without the active factor of social self-organization, i.e. a human being as a carrier of anthropological qualities (vital human needs, human will, emotions, thinking, thoughts, knowledge, worldview, values), that can essentially and instantly be changed and constructed by semiotic means.

The most valid structural anthropological elements are values that can be interpreted as the unity of all anthropological qualities since values express emotional, sensual, willed and ideological dimension of human anthropology.

Pan-anthropological approach to social self-organization allows the instant instrumental influence on social being by the change of collective quality of anthropological factors in social groups; such changes are seen on the level of somatics, psyche, and spirit. Such approach to social self-organization is the most expedient methodological approach with forceful heuristic potential and expresses humane potential of each society.

*Key words:* pananthropological paradigm of social self-organization, synergy, anthropological factors, axiological factors.